

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΤΟΥ ΣΙΡΙΜ
ΣΤΟ *FLORILEGIUM BAROCCIANUM*

Στο *Florilegium Baroccianum*, του οποίου η πρώτη έκδοση έγινε πρόσφατα από τον Έ. Sargologos¹, περιλαμβάνεται και ένα απόσπασμα (44,20) με την ένδειξη *Τοῦ Σιρίμ*² πριν από το εξής κείμενο:

Σοφία μεγίστη ἐστὶν ἢ περὶ τῶν ὄνειράτων κρίσις καὶ λύσις καὶ προφητεία ἀπὸ Θεοῦ πᾶσιν εὐαγγελιζομένη, καθὼς πού γέγραπται ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ εὐαγγελίοις ὅτι πρὸς τὸν ἀγαπῶντά με ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐλευσόμεθα καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. Τοῦτο δὲ τελειοῦται διὰ ὄραματος, καὶ μαρτυρεῖ Ἰωσήφ ὁ καταπιστευθεὶς Μαριάμ τὴν μητέρα τοῦ φωτὸς δι' ὄραματος μνηθεὶς· ὁμοίως δὲ καὶ Δανιὴλ καὶ οἱ πλείους τῶν προφητῶν δι' ὁράσεων τὸ θεῖον φῶς ἐδιδάχθησαν, ἀλλὰ καὶ ἀπόστολοι καὶ μάρτυρες καὶ διδάσκαλοι· οἷς βεβαιούσθωσαν πάντες ὅτι θεῖόν τι μῆνυμα περὶ πάντων, ἀγαθῶν τε καὶ φαύλων, παντὶ τῷ λαῷ ἢ τῶν ὄνειράτων ὄψις ἐστίν. Οὐ μόνους δὲ τοῖς ἀγαθοῖς ὁ θεὸς ὄνειρος προεδείκνυτο, ἀλλὰ καὶ τοῖς πονηροῖς καὶ ἁμαρτωλοῖς, καὶ ταῦτα διὰ τὸ πλούσιον ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὡς μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, καθὼς ἐπιστρέφει καὶ τοὺς ἄρνούμενους καὶ βλασφημοῦντας αὐτόν. Διὰ τοῦτο πιστευτέον ὅτι πάντα τὰ ὄνειράτα, ὅσα μνημονεῖ τις, ἀσφαλῶς εὐαγγέλια καὶ προμηνύσεις εἰσὶν ἀπὸ Θεοῦ ὑπὲρ τε κακοῦ ὑπὲρ τε ἀγαθοῦ ἐν παντὶ τῷ λαῷ³.

Ο Sargologos, σχολιάζοντας στη σημείωση (1) τὸ ὄνομα *Σιρίμ*, γράφει:

1. *Un traité de vie spirituelle et morale du XIe siècle: le florilège sacro-profane du manuscrit 6 de Patmos*, Asprovalta - Thessalonique 1990. Ο Sargologos ονομάζει τὸ ἀνθολόγιο «Florilège de Patmos», νομίζω ὁμῶς ὅτι εἶναι προτιμότερο νὰ κρατηθεῖ ἡ ονομασία *Florilegium Baroccianum*, τὴν ὁποία καθιέρωσε ὁ M. Richard, «Florilèges spirituels grecs», *Dictionnaire de Spiritualité* 5 (1962) 494· βλ. καὶ J. F. Kindstrand, «Florilegium Baroccianum and codex Hierosolymitanus Sancti Sepulchri 255», *Byzantion* 54 (1984) 537, σημ. 4, καθὼς καὶ τὴ βιβλιοκρισία μου γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Sargologos στὰ *Ἑλληνικά* 42 (1991-1992) 211.

2. Τὸ ἀντίστοιχο κριτικὸ ὑπόμνημα μας πληροφορεῖ ὅτι ὁ κώδικας I (Hierosolymitanus S. Sepulchri gr. 255) ἔχει τὴ γραφὴ *Σιράμ*.

3. Παραθέτω τὸ κείμενο ἐδῶ με στίξη κάπως διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Sargologos, ὁ ὁποῖος ἔχει ἄνω τελεία μετὰ τὶς λέξεις *εὐαγγελιζομένη* (2ῃ σειρά), *ἐδιδάχθησαν* (6ῃ σειρά) καὶ *αὐτῶν* alt. (11ῃ σειρά), κόμμα μετὰ τὰ *διδάσκαλοι* (7ῃ σειρά) καὶ *κακοῦ* (14ῃ σειρά), ἐνῶ δὲν ἔχει καμία στίξη μετὰ ἀπὸ τὰ *ὄραματος* (4ῃ σειρά), *πάντων* (8ῃ σειρά), *φαύλων* (8ῃ σειρά), *ἁμαρτωλοῖς* (10ῃ σειρά), *Θεοῦ* (10ῃ σειρά) καὶ *αὐτῶν* pr. (11ῃ σειρά).

«Auteur arabe inconnu»⁴. Οι απορίες όμως που γεννιούνται από την παραπάνω ένδειξη είναι πολλές: Ποιος είναι αυτός ο Άραβας συγγραφέας; Είναι πραγματικά άγνωστος; Γιατί το κείμενό του είναι γραμμένο στα ελληνικά; Γιατί κάνει αναφορές σε χωρία και γεγονότα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης; Γιατί να συμπεριληφθεί αυτό και μόνο το χωρίο Άραβα συγγραφέα στο ανθολόγιο;

Τα ερωτήματα αυτά βρίσκουν απάντηση, αν κανείς προσέξει ότι το απόσπασμα που μας απασχολεί ανήκει στο κεφάλαιο *Περὶ ἐνυπνίων*, και αν επιχειρήσει να αναζητήσει την προέλευσή του στα βυζαντινά ονειροκριτικά⁵. Διαπιστώνει τότε ότι το παραπάνω κείμενο ανήκει στο *Βιβλίον ονειροκριτικόν, ὅπερ συνήξε καὶ συνέταξεν Ἀχμέτ ὁ υἱὸς Σηρείμ ὁ ονειροκρίτης τοῦ πρωτοσυμβούλου Μαιμοῦν*, γνωστό ως το *Όνειροκριτικόν* του Αχμέτ⁶, και συγκεκριμένα στο δεύτερο κεφάλαιο του έργου (σ. 1,16-2,22 Drexl).

Ο *Σιρίμ* λοιπόν του *Florilegium Baroccianum* δεν είναι άλλος από τον φημισμένο Άραβα ονειροκρίτη Muhammed ibn Sirin, ο οποίος πέθανε το 728 μ.Χ., το όνομά του όμως συνδέθηκε με εκείνο του χαλίφη al-Ma'mūn (813-833 μ.Χ.), παρόλο που ο τελευταίος έζησε έναν αιώνα αργότερα⁷. Η ένδειξη *Τοῦ Σιρίμ* στο ανθολόγιο εξηγείται από το γεγονός ότι ο Σηρείμ μνημονεύεται στο *Όνειροκριτικόν* του Αχμέτ συχνότερα από κάθε άλλον ονειροκρίτη⁸, αν και το συγκεκριμένο απόσπασμα αποτελεί τμήμα λόγων του ονειροκρίτη Συρβαχάμ⁹.

4. Η ίδια πληροφορία επαναλαμβάνεται και στον Index des personnes et des lieux, στη σ. 1023.

5. Για τα έργα αυτά βλ. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft IX.1, München 21897, σσ. 629-630 (ελλην. μετάφρ. Γ. Σωτηριάδη, *Ιστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας*, 2ος τόμος, Ἐν Ἀθήναις 1900, σσ. 449-451), και H.-G. Beck, *Geschichte der byzantinischen Volksliteratur*, Handbuch der Altertumswissenschaft XII.2.3, München 1971, σσ. 203-204 (ελλην. μετάφρ. N. Eideneier, *Ιστορία τῆς βυζαντινῆς δημόσιας λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1988, σσ. 314-315).

6. Εκδόθηκε για πρώτη φορά από τον N. Rigault, *Artemidori Daldiani et Achmetis Sereimi F. Oneirocritica. Astrampsychi et Nicephori versus etiam oneirocritici. Nicolai Rigaltii ad Artemidorum notae*, Lutetiae 1603. Κριτική έκδοση από τον F. Drexl, *Achmetis Oneirocriticon*, Lipsiae 1925, όπου μπορεί κανείς να δει (στο κριτικό υπόμνημα της σ. 1) τις διάφορες μορφές με τις οποίες τα χφφ παραδίδουν τον τίτλο του έργου. Αναρωτιέται μάλιστα κανείς μήπως θα έπρεπε στον τίτλο να κρατηθεί η γραφή *τοῦ ονειροκρίτου* (αντί *ὁ ονειροκρίτης*), που διασώζει ο κώδικας P (Parisinus gr. 2511, του 14ου αιώνα), μια και σε ολόκληρο το έργο ο Σηρείμ μνημονεύεται ως ονειροκρίτης του Μαιμοῦν (βλ. σσ. 29,19-30,1· 57,12-13· 99,7-8· 111,25-26 Drexl), ενώ για τον Αχμέτ γίνεται λόγος μόνο μία φορά (βλ. σ. 15,18-19 Drexl: *ἐλθὼν τις ἄνθρωπος ἠρώτησέ μοι τῷ Ἀχμέτ τῷ υἱῷ Σηρείμ, τῷ ονειροκρίτῃ τοῦ πρωτοσυμβούλου Μαιμοῦν*), όπου όμως και πάλι έχουμε διαφορετική γραφή *τοῦ ονειροκρίτου* στον κώδικα L (Leidensis Vossianus 49, του 15ου αιώνα), η οποία ίσως θα πρέπει να υιοθετηθεί στο κείμενο.

7. Βλ. Drexl, *ό.π.*, σ. vi.

8. Βλ. τον πίνακα κυρίων ονομάτων στην έκδοση του Drexl, *ό.π.*, σ. 242.

9. Στο κριτικό υπόμνημα του Drexl, *ό.π.*, σ. 1,16, διαβάζουμε: «σειρβαχάμ L σιβαχάμ P σурβαхаам R».

Ἄλλωστε το παραπάνω ἔργο, που παραδίδεται με το ὄνομα του Αχμέτ, γράφτηκε πιθανότατα ὄχι ἀπὸ Ἄραβα, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιον Βυζαντινό, ὁ ὁποῖος ἀντλήσε βέβαια ἀπὸ ἀραβικὲς πηγές, δὲν δίστασε ὁμῶς νὰ προσθέσει στὸ κείμενό του καὶ στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς πίστεως¹⁰.

Ὁ Drexl, ἐκδότης τοῦ Αχμέτ στὴν Bibliotheca Teubneriana, χρονολογεῖ τὸ ἔργο μεταξὺ 813 μ.Χ. (ἀρχὴ τῆς χαλιφείας τοῦ Ma'mūn) καὶ 1176 μ.Χ. (ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Leo Tuscus μετέφρασε τὸ κείμενο στὰ λατινικά)¹¹. Τὸ γεγονός ὁμῶς ὅτι ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου αὐτοῦ παρατίθεται στὸ *Florilegium Baroccianum* μπορεῖ νὰ μεταθέσει τὸν terminus ante quem στὸν 11ο αἰῶνα, μῖα καὶ τὸ ἀρχαιότερο χφ τοῦ συγκεκριμένου ἀνθολογίου, ὁ κώδικας Patmiacus gr. 6, χρονολογεῖται στὸν αἰῶνα αὐτόν¹².

Απὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ ἀρχαιότερος κώδικας τοῦ Ἵννεϊροκριτικοῦ, ὁ Vindobonensis philol. et philol. gr. 111 (R), εἶναι χφ τοῦ 13ου αἰῶνα¹³. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ ἀπόσπασμά μας (στὸ ἐξῆς F) προέρχεται ἀπὸ χειρόγραφη παράδοση ἀρχαιότερη κατὰ δύο αἰῶνες ἀπὸ τὴν ὡς τώρα γνωστὴ, γι' αὐτὸ καὶ νομίζω πῶς ἀξίζει τὸν κόπο νὰ παραβάλουμε τὸ κείμενό του με τὸ ἀντίστοιχο τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Drexl. Απὸ τὴ σύγκριση αὐτὴ μπορεῖ νὰ φανεῖ α) με ποιο χφ ἢ ομάδα χφφ συμφωνεῖ τὸ F, καὶ β) σε ποια σημεῖα διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴ γνωστὴ ὡς τώρα παράδοση, διασώζοντάς μας ἴσως καὶ κάποιες καλύτερες γραφές.

Ὁ Drexl στὰ Prolegomena τῆς ἐκδόσεώς του (σσ. xiii-xv) χωρίζει τὴ χειρόγραφη παράδοση τοῦ Ἵννεϊροκριτικοῦ σε δύο κλάδους. Ὁ πρῶτος, που ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ χφφ ALPT, παραδίδει γενικὰ καλύτερο κείμενο ἀπὸ τὸν δεύτερο, που περιλαμβάνει τοὺς κώδικες BRSV, καθὼς καὶ ἐκείνους που χρησιμοποίησε στὴν ἐκδόση τοῦ 1603 ὁ Rigault (r). Ὡστόσο τὸ τμήμα που μας ενδιαφέρει δὲν διασώζεται στὰ χφφ A, T καὶ V, με ἀποτέλεσμα τὸ κείμενο τοῦ Drexl στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ βασίζεται στους κώδικες LP τοῦ πρῶτου κλάδου καὶ στους rBRS τοῦ δευτέρου¹⁴. Συγκρίνοντας λοιπὸν τὸ F με τὸ κείμενο καὶ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τῆς παραπάνω ἐκδόσεως, διαπιστώνουμε τὰ ἐξῆς: α) Στὴν 1η σειρὰ (1,17-2,1 Drexl) οἱ κώδικες rBS ἔχουν τὶς λέξεις καὶ πρόφητον (προφητῖα S) μετὰ τὸ μεγίστη καὶ

10. Για τὶς διάφορες ἀπόψεις που υποστηρίχτηκαν γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου βλ. Drexl, ὅ.π., σσ. vi-vii. Τὸ συμπέρασμα τοῦ Drexl γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ συμπίπτει με τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Φ. Κουκουλέ, «Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, Συνεδρία 290 τῆς 16 Ἀπριλίου 1922», Ἀθηνᾶ 35 (1923) 237-238, ὁ ὁποῖος τὸ παρουσιάζει ἀναλυτικότερα στὴ βιβλιοπαρουσιάσή του τῆς ἐκδόσεως τοῦ Drexl στὴ *Λαογραφία* 9 (1926) 286-289.

11. Βλ. Drexl, ὅ.π., σ. vii.

12. Βλ. Sargologos, ὅ.π., σ. 22.

13. Βλ. Drexl, ὅ.π., σ. x, καὶ H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek*, 1ος τόμος, Museion, Veröffentlichungen der österreichischen Nationalbibliothek, n.F., 4. Reihe, I.1, Wien 1961, σ. 222.

14. Βλ. Drexl, ὅ.π., σσ. x-xii, καθὼς καὶ τὸ ἀντίστοιχο κριτικὸ ὑπόμνημα στὶς σσ. 1-2.

παραλείπουν το *καὶ προφητεία* μετά το *λύσις*: β) στη 2η σειρά (2,1 Drexl) οι rBPS έχουν *ἐνηλλαγμένη* αντί *ἐδαγγελιζομένη*: γ) στην 3η σειρά (2,3 Drexl) οι rBS προσθέτουν πρὸς αὐτὸν μετά το *ἐλευσόμεθα*: δ) στην 6η σειρά (2,7 Drexl) οι rPRS παραλείπουν τη λέξη *φῶς*¹⁵. Συνεπώς το F συμφωνεῖ περισσότερο με τον κώδικα L (Leidensis Vossianus 49, του 15ου αιώνα), ο οποίος, ὅπως εἴπαμε προηγουμένως, ανήκει στην ομάδα χφφ που διατήρησε την καλύτερη παράδοση.

Ἐπειτα λοιπὸν ἀπὸ τη διαπίστωση ὅτι το F σχετίζεται με τον καλύτερο κλάδο χφφ του Ὀνειροκριτικοῦ, νομίζω πως θα ἦταν χρήσιμο να εξετάσουμε τα επιμέρους σημεῖα στα οποία το κείμενό του διαφοροποιεῖται ἀπὸ το ἀντίστοιχο της υπόλοιπης χειρόγραφης παράδοσης και, φυσικά, της κριτικής ἔκδοσης του Drexl. Τα σημεῖα αὐτά εἶναι τα εξής:

α) Στην 1η σειρά (1,17 Drexl) ἀντὶ του *μεγίστη ἐστὶν ἢ* η ἔκδοση ἔχει *μεγίστη [ὄταν] ἢ*. Το *ὄταν* οβελίζεται σωστά ἀπὸ τον Drexl, ἐπειδὴ δεν ταιριάζει στα συμφραζόμενα, σε ἀντίθεση με τη γραφή *ἐστὶν* του F, η οποία ὄχι μόνο ἀποκαθιστά τη φυσικὴ συνέχεια του κειμένου, ἀλλὰ και ἀποτελεῖ πιθανότατα τη γραφή ἀπὸ τη φθορὰ της οποίας προήλθε το *ὄταν*.

β) Στη 2η σειρά (2,1 Drexl) ἀντὶ του *καθὼς* διαβάζουμε στην ἔκδοση *καθό*, γραφή που δίνει ἐξίσου σωστὸ νόημα, και που θα μπορούσε να προτιμηθεῖ ως λιγότερο συνηθισμένη.

γ) Στη 2η σειρά (2,2 Drexl) η λέξη αὐτοῦ δεν ὑπάρχει στην ἔκδοση. Δεν εἶναι βέβαια ἀπαραίτητη νοηματικά, θα μπορούσε ὅμως να κρατηθεῖ στο κείμενο ως γραφή της ἀρχαιότερης πηγῆς¹⁶.

δ) Στην 3η σειρά (2,3 Drexl) μετά το *Πατὴρ* ἀκολουθεῖ στην ἔκδοση η ἀνωθυμία *μου*, η οποία ὑπάρχει και στον κώδικα S (Sinaiticus gr. 485, του 12ου/13ου αιώνα¹⁷) του *Florilegium Baroccianum*, ὅπως μας πληροφορεῖ το ἀντίστοιχο κριτικὸ ὑπόμνημα στην ἔκδοση του Sargologos. Στο σημεῖο αὐτὸ παρατίθεται βέβαια ἓνα χωρίο ἀπὸ το *Κατὰ Ἰωάννην* (14,23), ὅπου το *μου* δεν ὑπάρχει, ἐπειδὴ ὅμως η χρήση της ἀνωθυμίας αὐτῆς σε ἀνάλογες περιπτώσεις εἶναι συχνὴ κατὰ τη βυζαντινὴ περίοδο¹⁸, και ἐπειδὴ συμφωνοῦν τα χφφ του

15. Δεν συμπεριλαμβάνω ἐδῶ τη γραφή *μητέραν* του R στην 5η σειρά (2,5 Drexl), ἐπειδὴ πρόκειται για ἀντιγραφικὸ λάθος συνηθέστατο στην αιτιατικὴ ἐνικοῦ των τριτόκλιτων ονομάτων ἀπὸ ἀναλογία πρὸς τα πρωτόκλιτα.

16. Βλ. και B. A. van Groningen, *Traité d'histoire et de critique des textes grecs*, Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 70.2, Amsterdam 1963, σ. 113 (ἐλλ. μ.τ.φ. Ο. Λαμψίδη, *Πραγματεία περὶ τῆς ἱστορίας και τῆς κριτικῆς τῶν ἐλληνικῶν κειμένων*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον ἐκδόσεως ἔργων Ἑλλήνων συγγραφέων, Σειρὰ βοθητικῶν ἔργων 3, Ἀθῆναι 1980, σ. 110).

17. Για τη χρονολόγηση του χφ βλ. Sargologos, ὁ.π., σ. 80, και ἰδιαιτέρα τη σημ. 9, ὅπου σημειώνονται και ἄλλες διαφορετικὲς ἀπόψεις.

18. Πρβ. και S. B. Psaltes, *Grammatik der Byzantinischen Chroniken*, Forschungen zur griechischen und lateinischen Grammatik 2, Göttingen 1913, σσ. 193-194.

Ἐνειροκριτικοῦ και με ένα χφ του F, νομίζω πως θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε σωστή τη γραφή ὁ Πατήρ μου. Η παράλειψη του μου στα άλλα χφφ του F μπορεί να οφείλεται σε συνειδητή προσαρμογή του κειμένου στο αντίστοιχο του παρατιθέμενου γραφικού χωρίου.

ε) Στην 4η σειρά (2,4 Drexl) αντί διὰ ὀράματος η έκδοση έχει δι' ὀράματος, γραφή που φαίνεται να είναι η σωστή, αφού λίγο παρακάτω διαβάζουμε (5η σειρά) δι' ὀράματος και (6η σειρά) δι' ὀράσεων.

ς) Στην 5η σειρά (2,5 Drexl) η έκδοση έχει τὴν Μαρίαν αντί Μαριὰμ. Νομίζω πως η γραφή του F είναι σωστότερη: Η παράλειψη του τὴν πριν από το κύριο όνομα συμφωνεί με τη συνήθη χρήση του άρθρου στο κείμενο (βλ. Ἰωσήφ και Δανιήλ στην 4η και στην 5η σειρά αντίστοιχα), και ο τύπος Μαριὰμ είναι προτιμότερος και ως lectio difficilior και επειδή είναι αυτός με τον οποίο μνημονεύεται το όνομα στο γραφικό χωρίο (Κατὰ Ματθαῖον 1,20)¹⁹ που υπαινίσσεται εδώ ο συγγραφέας²⁰.

ζ) Στην 6η σειρά (2,7 Drexl) η έκδοση έχει δι' ὀράσεως αντί δι' ὀράσεων, ωστόσο η γραφή του F ανταποκρίνεται καλύτερα στο νόημα, μια και τόσο ο Δανιήλ όσο και οι άλλοι προφήτες δεν είχαν μόνο ένα όραμα, αλλά πολλά ο καθένας.

η) Στην έκδοση (2,7 Drexl) παραλείπεται η φράση ἀλλὰ καὶ ἀπόστολοι καὶ μάρτυρες καὶ διδάσκαλοι (6η-7η σειρά), η οποία όχι μόνο ενισχύει την επιχειρηματολογία του συγγραφέα για τη θεϊκή προέλευση των ονείρων, αλλά και κάνει φυσικότερη και ομαλότερη τη συνέχεια του κειμένου με το αναφορικό οἶς.

θ) Στην 9η σειρά (2,10 Drexl) μετά το ὄψις ἐστίν παρεμβάλλονται στην έκδοση τα εξής: μὴ λογιζέσθω δέ τις, ὅτι μία τις ἐστι κρίσις καὶ λύσις ὀνειράτος ἑνὸς τῶν διαφόρων προσώπων. διότι τὰ τῶν βασιλέων ὀνειράτα οἰκείαν ἔχουσι κρίσιν καὶ λύσιν, καὶ τῶν ἀρχόντων καὶ πλουσίων ὁμοίως οἰκείαν, καὶ τῶν ἀπόρων τε καὶ πτωχῶν ἀναλόγως οἰκείαν· ὁμοίως δὲ ἄλλη κρίσις ὀνειρῶν γυναικῶν καὶ ἄλλη ἀνδρῶν· καὶ ἄλλη κρίσις ἐν θέρει καὶ ἄλλη χειμῶνος ὥρα. δι' ὧν καὶ μᾶλλον ὀφείλει ὁ ὀνειροκρίτης πυκνός τις εἶναι καὶ πολυμαθής καὶ τὸν θεῖον φόβον ἔχων ἀεί.

19. Σύμφωνα τουλάχιστο με τον Βυζαντινό ή Κοινό ή Εκκλησιαστικό τύπο κειμένου της Καινής Διαθήκης, ο οποίος ήταν ευρύτατα διαδεδομένος σε ολόκληρη τη βυζαντινή αυτοκρατορία· βλ. I. Δ. Καραβιδόπουλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Βιβλική βιβλιοθήκη 1, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 68-69. Για τα χφφ που παραδίδουν τον τύπο Μαριὰμ στο Ματθ. 1,20 βλ. το αντίστοιχο κριτικό υπόμνημα της έκδοσης *Novum Testamentum Graece*, post Eberhard Nestle et Erwin Nestle communiter ediderunt K. Aland, M. Black, C. M. Martini, B. M. Metzger, A. Wikgren, Stuttgart ²⁰1979, σ. 2.

20. Ο Sargologos στο σημείο αυτό παραπέμπει στο Κατὰ Ματθαῖον 2,13, όπου ο Ιωσήφ ειδοποιείται από ἄγγελο κατ' ὄναρ να φύγει μαζί με την οικογένειά του για την Αίγυπτο. Ωστόσο είναι φανερό ότι το κείμενό μας κάνει λόγο για το μήνυμα που έλαβε ο Ιωσήφ με ανάλογο τρόπο νωρίτερα, όταν ακόμη σκεφτόταν πώς θα έπρεπε να φερθεί στην έγκυο μνηστή του.

οἷς καὶ μᾶλλον ἢ κρίσις ἐστὶν ἀσφαλής, διότι ἀπὸ θεοῦ κεχαρίτωται. Νομίζω πως εἶναι φυσικότερη ἡ νοηματικὴ συνέχεια στο κείμενο του F, ὅπου συνεχίζεται το θέμα τῆς θεϊκῆς προέλευσης τῶν ονείρων με το *οὐ μόνους δὲ τοῖς ἀγαθοῖς...*, ἐνῶ στὴν ἐκδοσὴ ὁ εἰρμὸς διακόπτεται με τὴν παρεμβολή ἐνός κειμένου που πραγματεύεται κάτι τελείως διαφορετικὸ: τὶς διαφορὲς στὴν ἐρμηνεία τῶν ονείρων διαφόρων ατόμων καὶ τὶς ιδιαίτερες ικανότητες που πρέπει να διακρίνουν τὸν ονειροκρίτη. Θα ἦταν λοιπὸν προτιμότερο, κατὰ τὴ γνώμη μου, να θεωρήσουμε τὸ τμήμα αὐτὸ ἐμβόλιμο, καὶ να τὸ ἐκδώσουμε μέσα σε ὀρθογώνιες ἀγκύλες²¹.

ι) Στὴν 9ῃ σειρά (2,19 Drexl) ἡ ἐκδοσὴ ἔχει *μόνον* ἀντὶ *μόνοις*²². Νομίζω ὅτι τὸ *μόνοις* θα πρέπει να κρατηθεῖ στο κείμενο ὡς *lectio difficilior*.

ια) Στὴν 9ῃ σειρά (2,19-20 Drexl) ἀντὶ *προεδείκνυτο* διαβάζουμε στὴν ἐκδοσὴ *προδείκνυται*. Ἴσως να πρόκειται για προσαρμογὴ τοῦ ῥήματος στα νέα του συμφραζόμενα μετὰ ἀπὸ τὴν παρεμβολή που ἐπισημάναμε παραπάνω, καθὼς δὲν θα μπορούσε πια να σταθεῖ ὁ συγκεκριμένος παρατατικὸς, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς προηγούμενης ἐπιχειρηματολογίας.

ιβ) Στὴν ἐκδοσὴ (2,21 Drexl) παραλείπεται ἡ φράση *ὡς μὴ βουλόμενος*²³ *τὸν θάνατον αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν* (10ῃ-11ῃ σειρά), που ἀπηχεῖ το χωρίο Ἰεζεκὴλ 33,11: *Τάδε λέγει Κύριος· Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀσεβοῦς ὡς τὸ ἀποστρέψαι τὸν ἀσεβῆ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ καὶ ζῆν αὐτόν*²⁴. Αἰτία τῆς παράλειψης θα μπορούσε να εἶναι ἓνα πῆδημα τοῦ ματιοῦ κάποιου ἀντιγραφέα ἀπὸ τὸ *ὡς* στο καθὼς²⁵.

ιγ) Στὴ 12ῃ σειρά (2,21 Drexl) ἡ ἐκδοσὴ ἔχει *τρέφει* ἀντὶ *ἐπιστρέφει*. Ἡ γραφὴ *ἐπιστρέφει* τοῦ F φαίνεται σωστότερη νοηματικὰ, καθὼς συνεχίζει τὴν προηγούμενη σκέψη σχετικὰ με *τὴν ἐπιστροφὴν* τῶν ἀμαρτωλῶν²⁶. Ἡ φθορὰ σε

21. Ακολουθώντας τὴν πρακτικὴ τοῦ Drexl, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ ὀρθογώνιες ἀγκύλες, καὶ ὄχι ἀγκίστρα, γιὰ τὸν ὀβελισμό τμημάτων τοῦ κειμένου.

22. Ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τοῦ Sargologos μαθαίνουμε ὅτι ὁ κώδικας I τοῦ ἀνθολογίου (βλ. παραπάνω, σμ. 2) παραδίδει τὴ γραφὴ *μόνος*.

23. Θα πρέπει μᾶλλον να διορθωθεῖ σε *βουλόμενου*, γιὰ να συμφωνήσει με τὴ γενικὴ Θεοῦ, που ἀποτελεῖ τὸ υποκείμενο τῆς μετοχῆς.

24. Τὸ βιβλικὸ αὐτὸ χωρίο θα μπορούσε να προστεθεῖ στὶς πηγὲς τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ἀνθολογίου τὶς ὁποῖες ἐπισημαίνει ὁ Sargologos. Πρβ. καὶ Ἑλληνικά 42 (1991-1992) 217.

25. Γιὰ τὶς παραλείψεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους βλ. L. D. Reynolds - N. G. Wilson, *Scribes and Scholars. A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Oxford 1974, σσ. 204-205 (ἐλλ. μ. ἀντ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, Ἀντιγραφεῖς καὶ φιλόλογοι. Τὸ ἱστορικὸ τῆς παράδοσης τῶν κλασικῶν κειμένων, Ἀθήνα 1981, σσ. 263-264), καὶ M. L. West, *Textual Criticism and Editorial Technique, Applicable to Greek and Latin Texts*, Stuttgart 1973, σ. 24-25 (ἐλλ. μ. ἀντ. Γ. Μ. Παράσογλου, Κριτικὴ τῶν κειμένων καὶ τεχνικὴ τῶν ἐκδόσεων, ὅπως ἐφαρμόζονται στοὺς Ἑλλήνες καὶ Λατίνους συγγραφεῖς, Ἀθήνα 1989, σσ. 35-36).

26. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα τὸ χωρίο να υπαινίσσεται τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀποστόλου

τρέφει (στην οποία μπορεί να συνέβαλε και κάποια δυσνόητη συντομογραφία του ἐπι-²⁷) θα έγινε πιθανότατα μετά από την παράλειψη της προηγούμενης φράσης στην αντίστοιχη χειρόγραφη παράδοση.

ιδ) Στην έκδοση (2,22 Drex1) παραλείπεται τελείως η τελευταία περίοδος του F *Διὰ τοῦτο — τῶ λαῶ* (12η-14η σειρά). Μετά το *βλασφημοῦντας αὐτόν* ακολουθεῖ το κείμενο (2,22-24 Drex1): *νῦν οὖν ἐν τῇ δυνάμει τῆς ἁγίας ἀνάρχου καὶ ἀχωρίστου τριάδος τῆς ἐρμηνείας ἀπάρχομαι*. Ωστόσο, επειδή οι τελευταίες σειρές του F περιέχουν την κατακλείδα και το συμπέρασμα της προηγούμενης επιχειρηματολογίας, θα μπορούσαν να θεωρηθούν γνήσιο τμήμα του κειμένου, το οποίο εξέπεσε —άγνωστο γιατί— στα χφρ που διασώζουν ολόκληρο το ἔργο²⁸.

Ἐπειτα από τις παραπάνω διαπιστώσεις γίνεται, νομίζω, φανερή η σημασία του αποσπάσματος Τοῦ Σιρίμ, που περιλαμβάνεται στο *Florilegium Baroccianum* 44,20: Ὅχι μόνο αποτελεί την αρχαιότερη πηγή παράδοσης, ἀλλά και προσφέρει σημαντική βοήθεια στην αποκατάσταση του κειμένου του συγκεκριμένου τμήματος από το Ὀνειροκριτικὸν του Αχμέτ. Δεν αποκλείεται μάλιστα το απόσπασμα αυτό να ανήκει σε παλαιότερη, ἀγνωστή ως τώρα, recensio του ἔργου²⁹. Οι μεγάλες διαφορές από το γνωστό ως τώρα κείμενο ενισχύουν την πιθανότητα μιας τέτοιας υπόθεσης.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΔΗΜ. Α. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

Παύλου, ο οποίος χαρακτηρίζει τον εαυτό του (Α΄ Τιμόθ. 1,13) τὸ πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ δώκτην καὶ ὕβριστήν.

27. Βλ. τις σχετικές συντομογραφίες στου E. Mioni, *Introduzione alla paleografia greca*, Università di Padova, Studi bizantini e neogreci 5, Padova 1973, σ. 97 (ελλην. μετάφρ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, *Εισαγωγή στὴν ἑλληνικὴ παλαιογραφία*, Ἀθήνα 1979, σ. 117).

28. Εξάιρεση αποτελεί ο κώδικας Paris. gr. 2419, του 15ου αιώνα, τον οποίο ο Drex1 δεν χρησιμοποίησε στην έκδοσή του, ὅπως μαρτυρεῖ ο ἴδιος, ὅ.π., σσ. xii-xiii. Ωστόσο ο κώδικας αυτός μελετήθηκε από τον C.-E. Ruelle, «La clef des songes d'Achmet Abou-Mazar. Fragment inédit et bonnes variantes», *REG* 7 (1894) 305-312, ο οποίος, συγκρίνοντας το χφ με την έκδοση του Rigault, εντόπισε αξιόλογες διαφορετικές γραφές, προσθήκες, και μετατοπίσεις ολόκληρων κεφαλαίων του ἔργου σε διαφορετικές θέσεις μέσα στο κείμενο. Σε μία λοιπόν από τις προσθήκες που επισημαίνει ο Ruelle στον πρόλογο του ἔργου (φ. 295r), μέσα σε τελείως διαφορετικά συμφραζόμενα, διαβάζουμε (σ. 308,7-9): *Διὰ τοῦτο πιστευτέον ὅτι πάντα τὰ ὄνειρατα ἀγγελίας καὶ προμηνύσεις ἀπὸ θεοῦ ἰδεῖν (?) ὑπὲρ τε ἀγαθοῦ, ὑπὲρ τε ἐναντίου ἐν παντὶ τῶ λαῶ*. Το ενδιαφέρον μάλιστα είναι ὅτι ο Drex1, ὅ.π., σ. xiii, διαπιστώνει ὅτι ο κώδικας Paris. gr. 2419 συγγενεῖ με τον κώδικα L (βλ. παραπάνω, σημ. 6), για τον οποίο διαπιστώσαμε ἤδη ὅτι συμφωνεῖ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον με το κείμενο του αποσπάσμάς μας.

29. Για το ενδεχόμενο να υπάρχουν περισσότερες ἀπὸ μία recensiones του ἔργου θα ἀξιζε ἰσως τον κόπο να ξαναμελετηθεῖ ο κώδικας Paris. gr. 2419. Βλ. καὶ Ruelle, ὅ.π., σ. 309.